

شیوه برگزاری جلسات پرسش و پاسخ

محمد حسن نبوی

حس کنجکاوی خود، احساس هویت انسانی می‌کند و با تلاش برای یافتن و پی بردن به علوم جدید، روح حقیقت جوی خویش را سیراب و در این راه بطور عجیبی احساس شادی و لذت می‌کند.

برخی از انسانها برای پاسخ به این نیاز ژرف و عمیق خود در طول تاریخ مشکلات طاقت فرسایی را به جان خریده و انواع لذتهای مادی را در این مسیر قربانی کرده‌اند. همه اختراعات، اکتشافات و پیشرفتهای علمی بشر مرهون همین حس کنجکاوی است و هرگونه تغییر در زندگی بشر از

انسان موجودی پرسشگر
مبّغ آگاه و دلسوز قبل از
برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، باید
در نگرش خویش کنکاشی داشته باشد
که آیا به این جلسات بصورت ابزاری
توجه دارد و به دلیل اعتقاد عمیق به
پرسشگری انسان به این حرکت روی
آورده است. نگاه دقیق مبّغ در این
عرصه موجب می‌شود که با متانت و
اعتقاد قلبی این جلسات را تشکیل
داده، کارشناسانه و متین هدایت کند.

انسان موجودی دارای عقل و
اندیشه است و به لحاظ توان پی بردن
به راز مجهولات، همواره با پاسخ به

غارنشینی تا تسخیر فضا و کنکاش در اعماق دریاها و پی بردن به راز اتمها و پرواز بربال امواج و تبدیل کره بزرگ زمین به دهکده جهانی و... بازتاب همین پرسشگری آدمی است.

دربین علومى که برای آدمى جذاب بوده و در ادوار مختلف حیات خویش به درک آن علاقه نشان داده است، چند موضوع بسیار اساسى در حیطه آفرینش است؛ چگونه آفریده شده؟ آفریننده او کیست؟ وظیفه او در برابر آفریننده اش چیست؟ و در نهایت به کجا خواهد رفت؟ و سرانجام، جهان چه خواهد شد؟

روزها فکر من این است و همه شب سختم که چرا غافل از احوال دل خویشتنم ز کجا آمده‌ام آمدنم بهر چه بود به کجا می‌روم آخر تنمائی وطنم انسان به دنبال آنست که آفریننده خود را بشناسد، غرض از آفرینش خود را بداند، و به دنیای پس از مرگ پی برد، که اینها در حیطه علم کلام و مباحث اعتقادی است. پس از شناخت و اعتقاد به خدا و قیامت، این پرسش برای او مطرح است که چگونه از

آفریننده نعمتهای فراوان جهان تشکر کند، و این حوزه عبادات است. پس از آن می‌خواهد بداند که وظائف اجتماعى، سیاسى و... که آفریننده اش برای او مشخص کرده کدام است تا به آنها عمل کند. این مسائل نیز بخشی از معارف دینى را شامل می‌شود.

امروزه ادیان الهی بویژه اسلام به این سؤالات پاسخ می‌گویند. همچنین بصورت عقلانى فلسفه اسلامى به مبانی این سؤالات می‌پردازد و علماء اسلام با استفاده از منابع دینى و با استدلالهای فلسفى به گونه‌ای این پرسشها را پاسخ می‌گویند که اندیشه را قانع و درون آدمى را آرام سازند.

سؤالات مذکور برای همگان؛ در هر سطحى از آگاهی که باشند، مطرح است و مبلغان دینى باید بر اساس دریافتهای اسلامى خود و با استدلالهای قانع کننده سعی نمایند به تناسب سطح فکر مخاطبان، همگان را در یافتن پاسخ و اقتناع فکر و اندیشه یارى کنند.

همانگونه که در قرآن و روایات اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام

ایجاد سؤال کرده تا روح کنجکاو آدمی را فعال سازد و گاهی این عمل در شیوه تبلیغ پیامبران علیهم السلام نیز دیده شده است که در اینجا نمونه‌هایی از هر دو مورد بیان می‌شود.

الف) قرآن مجید می‌فرماید:

«أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يَبْتَزُّوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ؟»^۱ «آیا مردم خیال کردند که اگر گفتند ایمان آوردیم رها شده و آزمایش نمی‌شوند.»

«أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ؟»^۲ «آیا برای افراد با ایمان زمان آن نرسیده که قلوبشان در برابر یاد خدا و آنچه از حق نازل گشته خاشع گردد.»

«أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ؟»^۳ «آیا ندیدی پروردگارت با قوم عاد چه کرد؟»

«أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ؟»^۴ «آیا ندیدی خدایت با اصحاب فیل چه کرد؟»

اهتمام به پرسشها و پاسخ و یا هدایت آن پرسشها در مجرای درست آن موج می‌زند.

قرآن و پرسشگری

روحیه کنجکاو و پرسشگر آدمی در قرآن مجید مورد توجه بوده و در آیات بسیاری به این امر پرداخته شده که شایسته است نکاتی در مورد این آیات مطرح می‌کنیم.

۱. در آیات بسیاری سؤال مردم عیناً با واژه یسئلونک و یا اذا سئلک بیان شده و قرآن به پاسخ سؤالات پرداخته است و این نشان دهنده اهتمام قرآن به پاسخگویی و توجه به اندیشه و روح کنجکاو و جستجوگر آدمی است.

۲. در مواردی سؤالی مطرح شده ولی از آنجا که پرسش بی مورد و یا بی‌فایده بوده، قرآن پاسخ نگفته و یا آنکه اگر سؤالی که مطرح شده جواب آن از اهمیت ویژه برخوردار نبوده، قرآن ضمن جواب اجمالی بصورت مفصل به بخشی پرداخته که مورد نیاز مخاطبان است، این موضوع در ادامه مقاله خواهد آمد.

۳. در موارد بسیاری قرآن خود

۱. عنکبوت / ۲.

۲. حدید / ۱۶.

۳. فجر / ۶.

۴. فیل / ۱.

تبعیت کردی از آنچه انجام می‌دهم هیچ سؤال مکن تا وقتی که من از آن تو را آگاه سازم.»

موسی علیه السلام از جانب خداوند به حضرت خضر علیه السلام رسیده است، پس فردی که مورد اعتماد تام واقع شده نباید لحظه لحظه از هر عمل او سؤال شود.

ما هم اگر با دلیل و برهان به حقانیت قرآن و کلام خداوند بودن آن پی بردیم، پس از آن نباید از راز هر حکم و دلیلی سؤال کنیم و در صورت عدم دریافت فلسفه حکمی، آن حکم را باطل بینداریم.

ایجاد فرصت برای طرح سؤالات

دینی

از آنجا که تبلیغات دینی ما غالباً بصورت سخنرانی و ارائه مطلب از سوی گوینده القاء می‌شود، مردم در این جلسات بطور بایسته فعال نبوده و معمولاً زمینه طرح سؤالات و بیان مشکلات فکری برایشان فراهم نمی‌شود؛ از اینرو ایجاد زمانی خاص

ب) حضرت یوسف علیه السلام برای هدایت دوستان زندانی خود یک سؤال اساسی مطرح و مخاطبان خود را به تفکر وامی‌دارد.

﴿أَأَزَابُ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرًا أَمْ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾^۱ «آیا خدایان متفرق بهترند یا خدای یکتای قهار.»

همه این پرسشها و پرسشهای فراوان دیگری که از این نوع در قرآن آمده، زمینه فکر و اندیشه را برای انسان ایجاد می‌کند.

۴. مطلب دیگری که در فرهنگ قرآن بدان توجه گشته آنست که طرح سؤالات بی حساب از رهبری که آدمی با دلیل و برهان حقانیت او را یافته، حرکتی نابجا معرفی گشته است. از قصه حضرت خضر و حضرت موسی علیه السلام در قرآن، مخاطب در می‌یابد که اگر در حد موسی بود و رهبری مورد اعتماد مانند حضرت خضر علیه السلام یافت باید تبعیت کند و از سؤالهای بی مورد بپرهیزد. حضرت خضر علیه السلام می‌گوید:

﴿فَإِنْ أَتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ وَحَتَّىٰ أَخَذَتْ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾^۲ «اگر از من

۱. یوسف / ۳۹.

۲. کهف / ۷۰.

برای طرح سؤالات مردم، کاری شایسته و بسیار ارزشمند است.

فضاهای طرح سؤالات

برای بیان سؤالات مردم، مبلغ می‌بایست حتماً زمانهایی را اختصاص دهد و صبورانه سخنان آنان را شنیده و به راهنمایی و هدایتشان پردازد. زمانها و فضاهای طرح سؤال می‌تواند به شیوه‌های ذیل برگزار شود:

۱. پس از نماز صبح و عشاء، برای سؤالات خصوصی و احکام زمانی مشخص شود.

۲. حدود یکساعت قبل از غروب آفتاب، برای سؤالات اعتقادی، راهنمایی و مشاوره در امور خانوادگی و اجتماعی، حل اختلافات و اصلاح مشاجرات و... می‌تواند اختصاص یابد.

۳. در هفته یک شب برای طرح سؤالات عمومی و پاسخ به آنها مناسب است.

۴. برای بانوان به دلیل احکام ویژه و مشکلات خاص آنان می‌توان زمانی رامشخص ساخته و برای اداره آنان از زنان مبلغه و یا همسران روحانیون

استفاده کرد.

توجه و کنترل عملکرد این افراد، لازم است توسط روحانی پیگیری شود.

۵. اختصاص زمانی در هفته برای پاسخ به سؤالات فرهنگیان، دانشجویان، معلمان و نیروهای اهل مطالعه، می‌تواند کارساز باشد.

شیوه برگزاری جلسات

از بین همه فضاهایی که برای پاسخ به سؤالات مردم بر شمردیم، برگزاری جلسات عمومی پرسش و پاسخ از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا اداره کارشناسانه آن، از سویی دارای تأثیر گسترده و از سوی دیگر دارای حساسیت خاصی است، به حدی که عدم کنترل آن گاهی ضایعات جدی به دنبال خواهد داشت؛ از اینرو به برخی از مسائلی که باید در این جلسات مورد توجه قرار گیرد اشاره می‌شود؛ گرچه برخی از این مسائل در جلسات پرسش و پاسخ صنفی و یا خصوصی هم می‌تواند کارساز باشد.

۱. از آنجا که جلسات پرسش و

بوده و اداره کننده آن یکی از مبلغین است، سعی شود حتی الامکان با حضور چند مرد میان سال و یا سالمند برگزار شود.

۶. پس از طرح سؤال و قبل از پاسخگویی، به حاضران - در جلسه - فرصت داده شود تا در صورت آمادگی پاسخ سؤال را بیان کنند و پس از آن، مبلغ جواب نهائی را مطرح کند.

۷. زمان جلسه به حدی طولانی نشود که برای شنوندگان خسته کننده باشد.

۸. پس از جلسه، کسانی که سؤال کرده‌اند مورد مهر بیشتری قرار گیرند تا جرئت طرح سؤال و گفتگو با مبلغ را از دست ندهند.

۹. پس از اتمام جلسه، حتماً مبلغ دقایقی را در جمع صمیمی شرکت کنندگان بنشینند. این حرکت فواید بسیاری دارد که به چند مورد اشاره می‌شود:

الف) کسانی که بخواهند برای درک بیشتر با مبلغ سخن بگویند، فرصت مناسبی می‌یابند.

ب) حدود موفقیت جلسه در

پاسخ در برخی از مواقع با هیجان و استرس همراه است و این هیجان از سویی شنوندگان و از سوی دیگر گوینده را مورد فشار روحی قرار می‌دهد، لازم است عوامل افزایش دهنده فشارهای عصبی مورد کنترل قرار گیرد؛ از اینرو مکان برگزاری جلسات باید از جهت حرارت، برودت، محل نشستن شنوندگان، نور کافی، صوت، و... مورد توجه قرار گیرد؛ چون هر کدام از این عوامل می‌تواند آرامش جلسات پرشش و پاسخ را تحت تأثیر قرار دهد.

۲. شروع جلسه با تلاوت آیاتی از قرآن مجید باشد که زمینه ساز رشد روحیه معنوی و آمادگی بیشتر برای پذیرش کلام حق خواهد بود.

۳. اعلان شود که سؤالات بصورت کتبی مطرح شود.

۴. حیطه موضوعات مورد بحث مشخص شود، که آیا از مباحث اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، احکام و... کدامیک مورد پرشش و پاسخ قرار می‌گیرد.

۵. اگر جلسه مخصوص بانوان

لباس کامل روحانیت را در برداشته و حتی جوراب هم پوشیده باشد؛ زیرا کسری لباس ظاهری شهامت فرد را در سخن گفتن و همچنین، تمرکز ذهنی گوینده را کاهش داده، در موارد بسیاری موجب حواسپرتی مخاطبان می‌گردد و از سوی دیگر اگر مخالفین حاضر در مجلس بخواهند نسبت به مبلغ خرده‌گیری کنند، همین امر زمینه را برای آنان فراهم می‌سازد.

۲. لباسها نظیف بوده، از پوشیدن لباسهای پاره، چروک خورده و عمامه نامنظم خودداری شود.

۳. موی سر و صورت اصلاح شده و در عین حال شانه کرده و منظم باشد.
۴. اگر مبلغ کتاب، دفتر، جزوه و یادداشت همراه دارد، منظم و آراسته بوده، به هیچ وجه آشفته، پاره و یا نامنظم احساس نشود.

۵. از آنجاکه برخی از مردم با حساسیت زیادی رفتار روحانیون و بستگان آنان را زیر نظر دارند، اگر مبلغ فرزندی پر تحرک و شلوغی دارد، از همراه بردن در این جلسات پرهیز کند؛ زیرا هر حرکت غیرقابل انتظار او افکار

گفتار افرادی که گرداگرد مبلغ می‌نشینند مطرح، و نقاط ضعف و قوت مشخص می‌شود.

ج) شنوندگان احساس نمی‌کنند که مبلغ سخنانی گفته و با سرعت معرکه را ترک کرده است.

د) در این نشستهای صمیمی تأثیرات تربیتی فراوانی وجود دارد که گاهی از خود سخنرانی کمتر نیست.

ویژگیهای پاسخ گوینده

مبلغ برای دستیابی به اهداف تبلیغی خود در جلسات پرسش و پاسخ، باید ویژگیهایی را لحاظ کند که گاهی عدم توجه به آنها موجب شکست، سرخوردگی و بی‌آبرویی برای مبلغ گشته، مشکلات فراوانی را به دنبال خواهد داشت. در اینجا به برخی از این ویژگیها در دو بخش «ویژگیهای ظاهری» و «روحی روانی» می‌پردازیم.

ویژگیهای ظاهری

در همه جلسات - بویژه مجالس پرسش و پاسخ - مبلغ با رعایت مسائل ذیل می‌تواند موفق‌تر عمل کند:

۱. لباس مبلغ کامل باشد؛ یعنی

مردم را مشوش می‌کند.

۶. مبلغ از همراه داشتن کیف و تزئینات خیلی جذاب و رفتارهایی که دلالت بر ناز پروردگی و نشان دهنده رفاه زدگی است، باید پرهیز کند.

۷. از حساسیت نسبت به نشستن در جای مخصوص و یا صدر مجلس که نشان دهنده توقع بی جا و انتظار زیادی است بپرهیزد؛ همانگونه که پیامبر ﷺ در جلسات بگونه‌ای می‌نشستند که افراد غریبه ایشان را نمی‌شناختند.

بحث، از کوره در رفته و با پرخاش به سؤال کننده، مشکل ایجاد می‌کند و گاهی مکتب و مجموعه‌ای را که احساس می‌کند سؤال کننده طرفدار آن است، مورد تعرض قرار می‌دهد. این رفتارها گوینده را شکست خورده و طرف مقابل را موفق جلوه می‌دهد.

۲. شادابی چهره: در طول بحث باید مبلغ لبخند آرامی بر لب داشته و جلسه را پیش برد و هیچ گاه چهره‌ای مضطرب، دستپاچه و ناآرام از خود نشان ندهد.

ویژگیهای روحی روانی

مسائلی را که از جهت روحی روانی باید گوینده در جلسات پرسش و پاسخ رعایت کند، امور فراوانی است که اکنون به مواردی اشاره می‌شود:

۳. مبلغ باید آمادگی پذیرش حق را داشته، اگر مطلب حقی را شنید بزرگوارانه بپذیرد که در روایت آمده است: «تَوَاضَعُ لِلْحَقِّ تَكُنْ أَعْقَلَ النَّاسِ»^۱ در برابر حق کرنش کن تا عاقل‌ترین مردم باشی.»

۱. سعه صدر: فردی که از جهت روحی توان شنیدن سخنان مخالف یا کلمات نیش دار را ندارد، نمی‌تواند جلسات پرسش و پاسخ را با متانت اداره کند. مبلغ باید با آرامش سخنان را بشنود، سپس با وقار و متانت به پاسخ بپردازد.

۴. از نظر روحی توان آن داشته باشد که اگر مطلبی را نمی‌داند با صراحت بگوید «نمی‌دانم، مطالعه می‌کنم و در جلسات بعد پاسخ می‌گویم.»

گاهی مبلغ در فراز و نشیبهای

۱. کافی، ج ۱، ص ۱۵؛ بحارالانوار، ج ۱، ص ۱۲۵.

پرسشها را مشخص کرده، به دنیای بی‌کران چراهای بی‌مرز وارد نشود و قبل از شروع، موضوع جلسه را مطرح کند و از حاضران بخواهد درباره همان موضوع سؤالات خود را مطرح کنند.

۲. لازم است براساس موضوع جلسه، مبلغ حتی الامکان مطالعات خود را به روز کرده و با حضور ذهن وارد جلسه شود.

۳. از شیوه «الکلام یجزّ الکلام» در هنگام پاسخگویی به سؤالات بپرهیزد؛ زیرا بحثهای بیش از حد حاشیه‌ای، شنوندگان را خسته و آزرده می‌کند.

۴. از پاسخگویی به برخی از سؤالات باید پرهیز کند.

قرآن مجید می‌فرماید: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِلُهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي»؛ «درباره قیامت از تو سؤال می‌کنند، کی فرا می‌رسد؟ بگو: علمش فقط نزد پروردگار من است.»

مبلغ که به همه علوم اولین و آخرین و عالم غیب مسلط نیست تا

۵. هر گاه در حین بحث احساس مشکل نمود، یک لحظه به خداوند توجه کند و ضمن اظهار عجز، در دل بگوید: «خدایا! می‌خواهم از دین تو دفاع کنم، مرا کمک کن.» همین یک آن توجه، در بسیاری از مواقع موجب نزول برکات می‌گردد.

۶. اگر در جلسه‌ای بخوبی بحث اداره شد و شیطان آدمی را به غرور علمی کشاند، مبلغ سعی کند در همان حال به خدا توجه کرده و بگوید: خدایا! یک آن مرا به خود وامگذار که حتماً آبرویم خواهد رفت.

هدایت محتوایی

از آنجا که جلسات پرسش و پاسخ به لحاظ کمی و کیفی، خصوصی و یا عمومی بودن و... متفاوت است، بایدها و نبایدهای گوناگونی به تناسب هر کدام می‌تواند مطرح شود، لیکن از آنجا که بسیاری از مسائل می‌تواند برای همه جلسات و در هر حال مطرح باشد و فقط از حیث شدت و ضعف متغیر است، ما مسائل مشترک را در این فصل مورد بحث قرار می‌دهیم.

۱. مبلغ باید حیطة بحث و

همه سؤالات را پاسخ گوید.

۵. بعضی از سؤالات کاملاً فنی است و باید از متخصصان پرسیده شود. اگر سؤالی مطرح شد که در فضای اطلاعاتی مبلغ نیست، باید سؤال کننده را به اهل فن ارجاع دهد.

قرآن مجید می فرماید: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الدِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾؛^۱ «اگر نمی دانید از اهل ذکر سؤال کنید.»

این یک اصل عقلانی است که از اهل خبره سؤال شود. حال اگر مردم وظیفه دارند از اهل فن سؤال کنند، گوینده هم اگر اهل فن نیست نباید پاسخ گوید.

۶. گاهی سؤالی مطرح می شود که پرداختن به جواب آن خیلی ضروری نیست. مبلغ می تواند ضمن پاسخگویی اجمالی، بحث را به زاویه ای که ضروری است بکشاند و آن بحث را مطرح کند. قرآن مجید می فرماید: ﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ وَاللَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَأَنْبِئِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾؛^۲ «از تو سؤال می کنند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: هر خیر و

نیکی که انفاق می کنید، باید برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و در ماندگان در راه باشد. و هر کار خیری که انجام دهید، خداوند از آن آگاه است.»

در اینجا پرسشگر از اینکه چه چیز انفاق کند سؤال می کند، قرآن جواب می دهد: هر چه خیر بر او اطلاق شود و خوب است انفاق کنید، لیکن این زاویه که به چه کسانی انفاق شود مهم است و در عین حال از آن سؤال نشده است؛ ولی قرآن به آن می پردازد که ابتداء به پدر و مادر، بعد خویشان، سپس....

۷. برخی از افراد پرسشگر فقط دنبال کنجکاوی بی جا و گاهی وسواسی هستند که در موارد بسیاری با سؤالات بی حساب برای خود مشکل می آفرینند. قرآن مجید می فرماید: ﴿لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ﴾؛^۳ «از چیزهایی سؤال نکنید که اگر برای شما آشکار شود شما را

۱. نحل / ۴۳.

۲. بقره / ۲۱۵.

۳. مائده / ۱۰۱.

مبلغان دینی باید بر
اساس دریافتهای
اسلامی خود و با
استدلالات الهی قانع کننده
سعی نمایند به تناسب
سطح فکر مخاطبان،
همگان را در یافتن پاسخ
و اقناع فکر و اندیشه
یاری کنند.

ناراحت می‌کند [و دچار مشکل
می‌شوید].»

یکی از مصادیق سؤالات بی جا
قصه گاو بنی اسرائیل است که حضرت
موسی علیه السلام از آنان خواست گاوی را
بکشند و آنان سؤالات زیادی مطرح
کردند و هر چه به نشانیهای گاو افزوده
شد، مشکل آنان بیشتر شد. در روایتی
آمده است که اگر آنان همان اول یک
گاو معمولی را می‌کشتند مشکل حل
می‌گشت.

۸. مبلغ در پاسخگویی به سؤالات
نباید به هیچ وجه طرفدار حزب و یا
گروهی شناخته شود، بلکه تنها
براساس ملاکهای قرآن و روایات باید
مردم را راهنمایی کند و تشخیص
مصدق را به خود آنان واگذارد.

شنوندگان شبهه ایجاد می‌کند، در حالی
که آن شبهه در بین مردم شایع نشده
است. باید از طرح چنین پرسشهایی و
پاسخگویی به آن در محافل عمومی
خودداری کرده، به سؤال کننده گفته
شود که برای پاسخ شخصاً بعد از
جلسه یا در فرصتی دیگر مراجعه کند.
در اینجا باید اذعان کرد که توجه

۹. در این جلسات به هیچ وجه
نباید به توجیه خطاهای مسئولین
پرداخت، بلکه حداکثر می‌توان گفت
که نباید از مسئولین انتظار عصمت
داشته باشید. در هر صورت اشتباه
دیگران را نباید توجیه کرد.

۱۰. ممکن است سؤالی نوشته
شده باشد که اگر مطرح شود، در ذهن

است که شبهه در بین اکثر مردم مطرح و تأثیر منفی گذاشته باشد اما اگر مردم از شبهه‌ای بی‌خبرند، طرح آن، خود مشکل‌آفرینی است.

۱۳. برخی از سؤالات را می‌توان برای کسانی که توان درک مطلب را دارند پاسخ گفته و برای کسانی که نسبت به آن حیطه نا آگاه هستند، به آرامی و لطافت پاسخ نگفت.

شخصی از حضرت علی علیه السلام در مورد قدر سؤال می‌کند، حضرت می‌فرماید: «بَحْرٌ عَمِيقٌ فَلَا تَلِيحُهُ»^۱ دریای ژرفی است، در آن فرو نرو.

فرد دیگری سؤال می‌کند، حضرت چون توان علمی او را قابل درک می‌یابند، می‌فرماید: «لَا جَبْرٌ وَلَا تَفْوِيضٌ بَلْ أَمْرٌ تَيْنَ أَمْرَيْنِ»^۲ نه جبر و نه تفویض است، بلکه امری بین این دو امر است. پس گاهی یک سؤال به فردی پاسخ گفته شده و به دیگری توصیه می‌شود که به دنبال جواب آن نباشد.

به حیطه گستره شبهه و شناخت صحیح آن بستگی به هنر و شناخت دقیق اجتماعی مبلغ دارد.

۱۱. گاهی مطلبی سؤال می‌شود که مربوط به قشر خاصی است و طرح آن در بین عموم مردم خلاف نزاکت تلقی می‌شود. این سؤالات باید در بین همان گروه در جلسه مخصوص مطرح شود؛ مثلاً نوجوانی از علائم تکلیف می‌پرسد، مبلغ می‌تواند با ظرافت و خیلی جدی در جمع عموم مطرح کند، ولی راه دیگری هم وجود دارد و آن اینست که بگوید در جلسه مخصوص نوجوانان توضیح می‌دهم. در آن جلسه، مخاطبان بهتر می‌توانند سؤال کرده، ابهامات را مرتفع کنند.

۱۲. برخی از شبهات نیاز به یک یا چند سخنرانی مستقل دارد، مبلغ می‌تواند به مردم قول دهد که در یک یا چند جلسه به آن شبهه خواهد پرداخت و پس از مطالعه دقیق و جامع در سخنرانیهای خود به آن پردازد.

همچنان لازم به ذکر است که طرح پرسشهایی در سخنرانیهای مستقل و پاسخگویی به آن در صورتی زیبنده

۱. بحار الانوار، ج ۵، ص ۵۶ و ۹۷ و ۱۱۰.

۲. همان، ج ۵، ص ۱۱.